

KÓKAY GYÖRGY

Muratori és Magyarország

Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században

1.

Lodovico Antonio Muratori, az olasz reformkatolicizmus megalapítójának és kora ismert tudósának személyével és munkásságával az olasz kutatás sokat foglalkozott: történeti, társadalmi, vallási és politikai műveit modern kiadásokban publikálták és európai méretű hatását és jelentőségét számosan méltatták. Az utóbbi időben felélénkült a Muratori-kutatás a német nyelvterületen is, főként Edward Winter *Der Josephinismus und sein Geschichte* című 1943-ban megjelent, majd ezt követő újabb munkái nyomán.¹ Winter Muratorit az osztrák katolikus felvilágosodás meghatározó személyiségeként mutatta be, sőt a joze-finizmusról általában mint reformkatolicizmusról beszélt, az utóbbit pedig azonosította a joze-finizmussal.

A magyar szakirodalom – Kosáry Domokos Winter-kritikáján² és néhány kisebb tanulmányon kívül – még nem foglalkozott behatóan Muratori hatásával a magyarországi szellemi életre. Szauder József tanulmányában bemutatta két jelentős Muratori mű hazai visszhangját,³ de a magyar kutatás még mindig adós annak feltárásával, amit a korábban oly nagy jelentőségű olasz tudós a magyar irodalomra és általában szellemi életünkre gyakorolt. Szóvá is tették ezt azoknak az összefoglaló munkáknak a szerzői amelyekben Muratori középeurópai hatását vizsgálták. Legutoljára Eleonore Zlabinger *L. A. Muratori und Österreich* c. művében hivatkozott arra, hogy témája feldolgozásánál figyelme az osztrák

¹ WINTER, Edward: *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus. 1740–1848.* Praha, 1945., KLINGENSTEIN, Grete: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität in 18. Jahrhundert.* Wien, 1970., ZLABINGER, Eleonore: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich.* Innsbruck, 1970., KOVÁCS, Elisabeth: *Katholische Aufklärung und Josephinismus.* Wien, 1979. – Az 1980-ban Bécsben „Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.” címmel tartott nemzetközi akadémiai symposionon számos előadás foglalkozott a joze-finizmus és a reformkatolicizmus kérdéseivel. Az *Österreich in Europa der Aufklärung* (Wien, 1985.) Bd. 1–2. címen megjelent kötetekben I. Carlo FRANKOVICH, Claude MICHAUD, James van HORN MELTON és mások tanulmányait.

² KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1996.³ 283–288.

³ SZAUDER József: *L. A. Muratori két erkölcs-tani műve a XVIII. századi magyar irodalomban.* = ItK 1973. 171–179.

monarchia egész területére kiterjedt, Magyarország kivételével, mivel ezzel kapcsolatban nem állt rendelkezésére semmilyen forrás.⁴

E hiány pótlása annál inkább időszerűnek látszik, mivel a magyar felvilágosodás több jelentős írójának életműve feltárása során, valamint az egykorú magyar sajtó kutatásakor már korábban is kitűnt, hogy a neves olasz vallási reformernek és tudósnek a munkássága nálunk is visszhangra talált. Bessenyei Györggyel és Révai Miklóssal kapcsolatban újabban is rámutattunk erre, rövid előadások formájában.⁵ Az ezek keretében elhangzottakat azonban még tovább lehet bővíteni és alátámasztani, csakúgy, mint Muratorinak a magyar szellemi élet számos más területére gyakorolt szélesebb körű hatását.

Mert a kutatást nem csak a hazai filológia hanyagolta el, hanem egyházi reformeszméi hazai visszhangjának tisztázásával mindmáig adós a magyar egyháztörténet is.⁶ Pedig értékelése ma már nem eshet abba a hibába, amit a 18. század végének egyházi és politikai vezetői követtek el személyének és reformjainak megítélése terén, amikor II. József egyházpolitikájának túlkapásaiért és az állam-egyház megvalósításáért őt hibáztatták. Nem is beszélve olyan komikus félreértésekről, amelyeket nevének a hasonló hangzású olasz „szabadkőművesek” jelentésű szó (muraji) alapján hirdettek, t. i., hogy Muratori és követői szabadkőművesek voltak.⁷

Muratori ugyanis sohasem lépett fel az egyház alapvető tanításai és intézményei ellen, csupán belső reformokért harcolt, a hitéletnek a barokk külsőségektől, babonáktól való megszabadítását és az Evangélium eredeti szelleméhez való visszatérését kívánta. Igaz, hogy reformjainak jelentős része évszázadokkal később, csak a közelmúltban, a II. Vatikáni Zsinat révén valósult meg.

E tanulmány mindössze Muratori műveinek hazai 18. századi kiadásaival, műveinek az egykorú „liber graduálisok” közti szerepével és az olasz tudós könyveinek a magyarországi nagyobb könyvgyűjteményekben való elterjedésével kíván foglalkozni. E kérdéseknek még csak vázlatos feltárása is bizonyítani tudja, hogy Antonio Muratori művei a 18. század ötvenes éveitől a nyolcvanas évekig mennyire ismert és keresett könyvek voltak Magyarországon. A legnépszerűbbeket magyarul és latin nyelven is kiadták, de a többi nevezetes tudományos forrásmunkái és egyházi reformeszméit tartalmazó művei is lépten nyomon szerepelnek a teológiai nyilvános vitákon, a „a liber gradualisok” között. Könyvgyűjteményeink pedig – a protestáns és katolikus főúri könyvtárak csakúgy mint az egyházi könyvtárak – gazdagon tartalmazták az Európa-szerte ismert kiadásokat.

⁴ A magyarországi források feldolgozatlanságára E. Winter is utalt id. munkáiban.

⁵ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei. (1780–1795.)* Bp. 1970. 25–26., Uő: *Muratori és Révai Miklós.* = *Vigilia* 1992. 8. sz. 583–586., és Uő: *Bessenyei és Muratori. In: A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéből.* Nyíregyháza, 1998. 36–43.

⁶ A legújabb magyar egyháztörténeti összefoglaló műben (SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története.* Bp. 1985.) Muratori neve sem fordul elő.

⁷ ZLABINGER, Eleonore: *i. m.* 26. s kö . lapokon.

2.

A 18. századi magyar és a hazai latin nyelvű Muratori-kiadások

Muratori két legnépszerűbb és a legtöbb idegen nyelvre lefordított munkája a 18. század ötvenes-hatvanas éveiben nálunk is megjelent előbb latin, majd magyar nyelven. E művek voltak azok, amelyeknek különösen nagy szerepe volt a jozefinista egyházi reformok bizonyos fokú előkészítésében, noha az egyezések mellett lényeges eltérések is voltak köztük: Muratori reformeszméi nem irányultak az egyház alapvető tanai, autonómiája és szervezete ellen, ellentétben a felvilágosult abszolutizmus által megvalósított államegyház rendszerét előkészítő gallikanizmussal és janzenizmussal. Ugyanakkor számos közös vonás is volt köztük a barokk katolicizmus külsőségei és számos egyéb kinövéséi elleni bírálataikban. Az 1723-ban keletkezett *Della carità cristiana* és az 1747-ben megjelent *Della regolata divozione dei christiani* című munkák közül nálunk először a később írt Muratori-mű jelent meg, a pesti pálosok kiadásában, latin nyelven. Az 1756-ban napvilágot látott fordítás Budán, a Landerer-nyomdában készült:

*De recta hominis christiani devotione, opus Lamindi Pritanii seu celeberrimi viri L.A.M. Budae, 1756. Typ. Leop. Franc. Landerer, 9, 372 p.*⁸

Az eredeti, 1747-ben Velencében, Lamindo Pritanio álnéven megjelent Muratori-mű már viszonylag gyorsan, mindössze kilenc évvel az első megjelenése után napvilágot látott latin nyelven Budán is. E kiadás megelőzte e nevezetes mű több monarchiabeli kiadását: így pl. az 1759-es bécsi latin nyelvű kiadást (*De recta hominis christiani devotione, opus Lamindi Pritanii*. Wien, 1759.), az 1761-es augsburgi és innsbrucki német fordítást (*Die wahre Andacht des Christen*, übersetzt von Johann Georg Wenceslaus von Hoffmann. Augsburg u. Innsbruck, 1761.), az 1762-es bécsi német nyelvű kiadást (amelynek előszavában Migazzi bíboros érsek méltatta Muratorit az egyház és a tudomány érdekében kifejtett tevékenységéért), és az 1778-as prágai cseh nyelvű fordítást (*O pravé krěstianské Pobožnosti, Kniha Laminda Prytanya ...* Praha, 1778). De megelőzte a pálosok kiadása az 1778-as párizsi francia nyelvű kiadást is. (*De la veritable devotion*. Paris, 1778.)

Muratori e műve az osztrák reformkatolicizmus egyik legjelentősebb forrása volt. Sikrasszállt benne a szerző az egyházi ájtatosságok külsőségeibe torkolt formái, az üres színjátékokhoz hasonló végtelen processziók ellen. Bírálta a túlzottan nagyszámú egyházi ünnepet, amelyek megünneplése komédiázásokhoz, zabálásokhoz, bűnös időtöltésekhez vezettek. Mindezek helyett bensőségesebb ájtatossági formákat kíván, a túlzott Mária- és szentek tisztelete helyett Krisztust, a Szentírást és a miseáldozatot szerette volna a vallási élet középpontjába helyezni. Miként a caritas-ról szóló könyvében, itt is megjelent a szociális fe-

⁸ PETRIK: *Magyarország bibliográfiája. 1712–1860. Vol. II/2. 796.*

lelősség kérdése is; a szentek nem szorulnak rá a tiszteletünkre – állítja – de a szegényeknek szükségük van kenyérre.

A pálosok Muratori-kiadásának sikerét bizonyítja, hogy – mint látni fogjuk – már megjelenése évében, majd a továbbiak során is, e latin fordítást, de később a magyarul megjelent kiadást is számos alkalommal felhasználták a különböző egyházi szemináriumi és akadémiai viták alkalmából, a „liber graduális”-ok között, ajándék-könyv gyanánt.

Muratori ezen műben kifejtett eszméi egyébként több ausztriai főpap körében is követésre találtak. Johann Joseph v. Trautson bécsi érsek pásztorlevelében már 1752-ben bírálta papjai lelkipásztori gyakorlatát, akik a szöszéket színpaddá változtatták és szentekről, procecciókról prédikáltak, de Krisztusról nem beszéltek. Számos egyházfő végrehajtotta az ünnepek számának csökkentését, és megtiltották az egyházi komédiákat. A hatvanas években az egyre erősödő vallástalanságot Kaunitz is az elégtelen és csak a külsőségekkel törődő lelkipásztori tevékenységnek tulajdonította.⁹

Muratori e műve a tradíciókat féltő egyháziak körében kemény bírálókra is talált, akik XIV. Benedek pápához fordultak a könyv elítélése érdekében. A felvilágosodás irányában nyitott pápa azonban úgy ítélte meg, hogy a mű nem tartalmaz semmi mást, mint a tiszta katolikus tanítást.¹⁰ A pesti pálosok e döntés után – mindössze három évvel később – adták ki Muratori művét latin nyelven.

Kezdeményezésüket a hazai Muratori kiadások terén hét évvel később követte a nevezetes munka magyar nyelvű kiadása is. Erre 1763-ban Egerben került sor:

Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak ... a keresztény embernek valóságos áhitatosságáról költött munkája: mely először olaszról deákra fordítottatt Lamé Bernárd által, most pedig magyar nyelven ki-botsáttatott. Eger, 1763. Bauer Károl József.

A magyar fordításban ugyan ismét álneven szerepel a szerző, de – sajátos módon, nyilván mert már nem számít veszélyesnek – megadja a címlap a valódi nevét is.¹¹ Nem közli viszont – miként a latin fordítás sem tette – a fordító nevét. Ez – miként Gálfalvi Ozdi Ferencről, a másik magyarul megjelent Muratori-mű fordítójától tudjuk: Séllyei Nagy Ignác veszprémi kanonok – későbbi veszprémi püspök – volt. Ő négy évig, 1754–1758 között Rómában végezte teológiai tanulmányait, ahol bizonyára volt alkalma Muratori munkáival megismerkedni. Hazatérése után Bíró Márton veszprémi püspök titkára, majd Koller Ignác püspök kanonokja lett.¹²

Gálfalvi Ozdi Ferencről tudjuk azt is, hogy Séllyei Nagy Ignác Muratori e könyvét Koller püspök „rendelésére” készítette el.¹³ Lehet, hogy miként Szau-

⁹ HORN MELTON, James von: *Von Versinnlichung zur Versinnerlichung*. In: *Österreich in Europa der Aufklärung*. Bd. 2. Wien, 1985. 933–936.

¹⁰ ZLABINGER, E.: i. m. 66. s köv. lapokon.

¹¹ Muratori e műve első ízben Velencében, 1747-ben jelent meg, „Lamindo Pritanio” álneven.

¹² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903. 587. h.

¹³ MURATORI, A.: *A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja*. Béts, 1776. A fordítónak előljáró beszédgye.

der József feltételezte,¹⁴ az egri kiadást – a caritasról szóló Muratori műhöz hasonlóan – valóban, szintén Barkóczy Ferenc egri püspök – később esztergomi érsek – támogatta, de a fentiekből úgy látszik, hogy a magyarra való fordítást viszont Koller Ignác veszprémi püspök szorgalmazta.

Ugyancsak 1763-ban jelent meg Muratori másik híres művének, a *Della carità cristianá*nak első hazai latin nyelvű kiadása:

De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis. Ex italico sermone in latinum versus ab Andr. Frid. Schupanzigh. Strigonii, 1763. Typ. Franc. Ant. Royer.

A pozsonyi Royer nyomdában megjelent könyv címlapján megnevezett fordító: Andreas Friderich Schupanzigh korábban szepesi, 1740-től pozsonyi kanonok volt.¹⁵ A fordítást, a közben esztergomi érsekké lett Barkóczy Ferencnek ajánlotta, aki még egri püspöksége idején megismerkedett Muratorival. Schupanzigh bevezetőjéből tudjuk ezt, és azt is, hogy a püspök maga is Muratori-tanítványként tevékenykedett: felgyűjtotta papjaiban a caritas tüzét, maga is segítette a szegényeket és a nyomorultakat. A mű kiadására bizonyosan az ő támogatásával került sor.

A *Della carità* első hazai, latin nyelvű kiadása – bár a mű eredeti, 1723-as megjelenési dátumához képest jócskán késve, de az első német nyelvű kiadásnál (*Gründliche Augsburg des grossen Gebots der Liebe der Nächsten. Augsburg, 1761.*) – csak két évvel később jelent meg. A további német nyelvű kiadásokhoz képest (Wien, 1783; Innsbruck, 1784.) szintén időben jelent meg a mű magyar változata: 1776-ban Bécsben, Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában a Trattner nyomdában:

A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja mellyet hajdan írt Muratorius Lajos Antal modénai apát úr, most pedig fordítot Gálfalvi Ozdi Ferentz, az Erdélyi Udvari Cancelláriának protocollistája. Béts, 1776. Trattner Tamás betűivel.

Gálfalvi Ozdi Ferenc tehát az erdélyi udvari kancellária tisztviselőjeként készítette el a fordítást. Maga is erdélyi származású volt, (1741-ben Kiskeden született), tanulmányait Kolozsváron végezte. Katolizálása miatt szülei kitagadták, majd Patachich Ádám váradi püspök támogatásával Bécsben az erdélyi udvari kancelláriánál nyert alkalmazást, miközben a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait. 1762-ben, miként később Bessenyeit, őt is az udvari kápolnában, Mária Terézia és fia II. József jelenlétében keresztelték katolikus hitre. E fordításon kívül Szinnyei – Horányi nyomán – még több fordítását is megemlíti – köztük Muratorinak „A pestisről” című munkáját – de ezek valószínűleg kéziratban maradtak.¹⁶

A könyvet a fordító Mária Teréziának ajánlotta, arra hivatkozva, hogy Muratori annak idején e művet az uralkodónő atyjának, VI. Károly császárnak ajánlotta. Bár nincs rá adatunk, de ennek alapján talán feltételezhetjük, hogy a fordítással Mária Terézia bízhatta meg Gálfalvi Ozdit, és hogy az uralkodónő gondoskodott a

¹⁴ SZAUDER József: *i. h.*

¹⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* XII. Bp. 1908. 691–693. h.

¹⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* X. Bp. 1905. 33. h.

kiadásáról is. Erre gondolhatunk azon analógia alapján is, amit az ekkor szintén Bécsben tevékenykedő Bessenyei hasonló megbízásai juttathatnak eszünkbe. Az uralkodó ugyanis éppen a hetvenes évek derekán szintén fordítói feladattal bízta meg Bessenyeit is, mégpedig olyan hitbuzgalmi művek fordításával, amelyek szerzői között található volt a katolikus felvilágosodás egyik jelentős képviselője, P. Jordan Simon ágostonrendi szerzetes.¹⁷ Mária Terézia maga is vonzódott a katolikus reformokhoz és Muratori munkáit is nagyra értékelte.¹⁸

Már Szauder József is utalt arra a hasonlóságra, ami Gálfalvi Ozdi bevezetőjének és Bessenyei írásainak stílusa között felismerhető. Az újabb Bessenyei-kutatások során derült ki, hogy e párhuzam tartalmilag is elmélyíthető, ha nem is annyira Gálfalvi Ozdi és a magyar író, mint Muratori és Bessenyei között.¹⁹

Ezúttal csak a kiadást bevezető szövegnél, és a fordító személyénél maradva, az is megállapítható, hogy közte és Bessenyei között egyéb egyezések és párhuzamok is vannak. Így mindenképp előtérbe kell említeni, hogy mindkettőjük katolizált, elhagyva korábbi vallásukat. Az áttérés mindkettőjükönél ünnepélyes körülmények között, az uralkodó és fia jelenlétében zajlott le. Még fontosabb, hogy mindketten kiemelték – Muratori nyomán – a hit mellett a jócselekedetnek („jószágos tselekedetnek” nevezik mindketten) a fontosságát, a felebaráti szeretetről szóló „nagy parantsolat”-nak az alapvető jelentőségét. Gálfalvi Ozdi bevezetőjében azért is dicsérte Muratorit, mert az igazság mellett bátran ki mert állni. Kitért arra is, hogy sokan eretnekséggel vádolták és támadták a szerzőt, míg XIV. Benedek pápa 1753-ban felmentette őt ezen vádak alól. Arra is hivatkozott, hogy Migazzi érsek is oltalmába vette a megtámadott szerzőt.²⁰

A könyv magyar fordítója azt is megemlíttette, hogy Muratori másik nevezetes munkáját, amely az „Igaz ájtatosság”-ról szól, Olaszországban és Franciaországban szintén nagy örömmel fogadták. De tud e mű magyar nyelvű kiadásáról is:

„Ezen könyv, néhai nagy Méltóságú Koller Ignácz Veszprémi Püspök Ur ő Excellentiája Bölts Rendeléséből, Fő Tisztelendő Nagy Ignácz Kanonokja és a Kirá-

¹⁷ BESSENYEI György: *Idegen nyelvű munkák és fordítások 1773–1781*. Sajtó alá rend. KÓKAY György. Bp. 1991. 48–50.

¹⁸ Mária Terézia főleg férje, Franz Stephan von Lothringen hatására vonzódott a katolikus felvilágosodáshoz; a terjesztésre alkalmas, jó könyvek között megnevezte pl. Muratori *Die wahre Andacht des Christen* c. művét is. – MICHAUD, Claude: *Laudatio et carmen post mortem*. In: *Österreich in Europa der Aufklärung*. Bd. 2. Wien, 1985. 693–694.

¹⁹ KÓKAY György: *Bessenyei és Muratori*. In: *A szétszórt rendszer*. Tanulmányok Bessenyei György életművéről. Nyíregyháza, 1998. 36–43.

²⁰ „...Muratorius hírét még halhatatlanabbá teszi az, hogy ő az Igazság mellett, valahol kellett, bátron fel merte a száját tátani...” – Mégis sokan eretnekséggel vádolták: „...mihellyt a felyeb ditsért könyv kiadaték, mindgyárt azzal vádolák, hogy tévelygő és botránkozató dolgokkal tellyes volna; azért megtiltaték és Romába ama hozzá hasonlíthatalan bölcsességű, s örök emlékezetű XIV. Benedek szentséges Pápa parantsolatyából szoroson megvisgáltaték, minekutánna 1753. Boldog Asszony Havának 28. Napján ártatlannak ítéltessek, ismet felszabadíttaték.” – MURATORI: *A Nagy Parantsolatnak ... igaz magyarázatja*. Béts, 1776. Előljáró beszéd. (Gálfalvi Ozdi Ferencről.)

lyi Táblának érdemekkel telyes Praelatussa szorgalmatossága által, született nyelvünkre fordítatott, s 1763. Egerben nap fényre is jött. Vajha annak olvasásában serenykednénk, hogy a por és moly valahogy meg ne eméssze.”²¹

A fordító bevezetőjének végén még azt a véleményt kárhoztatja és cáfolja, amely szerint Muratori munkáját csak tudósok olvashatják, a köznépnek nem való. (E vélemény egyébként a korabeli cenzúrázási eljárásra emlékeztet, mert ott tettek bizonyos esetekben különbséget a művek elbírálásánál aszerint, hogy szélesebb olvasó-rétegek, vagy csak tudósok számára lehet hozzáférhető.) Gálfalvi Ozdi bevezetője így végződik:

„Végezetre sajnálom, hogy sokak éretlen vélekedésének, kik mindenkől kifogyván, s ezen Munkának szükségét és tsudálatos hasznait kételemnis megvallván, azzal állnak elő, (ők tudgyák, miért) hogy azt tsak a tudósok olvashatyák, helyet nem adhatok. Ugyanis olly világos tanuságokkal bővelkődik, hogy azokbol az Isten akaratyát, s maga kötelességét még a közNép is, mint egy tükörben láthatya.”

Már a fordító ezen soraiból is kitetszik, hogy a kortársak egy része még akkor is – XIV. Benedek pápa Muratorit igazoló megállapításai után –, és már akkor is – a hetvenes években, tehát jóval a jozefinista rendszer megvalósítása előtt – fenntartásokkal viseltetett a szerző iránt. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy 1780 után olyan éles elhatárolódás következett be az olasz egyházi reformer műveivel és gondolataival szemben.

Pedig ez utóbb tárgyalt, a caritusról szóló munkája is teljes egészében Szent Pál és a kereszténység alapvető tanításait hangsúlyozza a szeretetnek a hit és a remény fölé emelésével. A „nagy” vagyis a főparancsolatból indul ki, de az isteni szeretetről szóló elmélkedést másokra hagyja, ő csak a felebaráti szeretetről akar írni. Igaz, hogy „ez a két szeretet egyetlenegy jóságos tselekedet, mely szeretetnek neveztetik.” Ennek kell az emberek közti egyenlőtlenséget – a „szükség”-et és „szegénység”-et ellensúlyozni. Hangsúlyozza, hogy ez nem tanács, hanem parancsolat, mely Máté evangéliumából (XXII. 37–39.) is kitűnik. Muratori a legnagyobb és legfontosabb parancsolatnak a társadalmi vonatkozásait is vizsgálja a könyvében. Szembeállítja a felebaráti szeretetet az önzéssel, magunk rendetlen szeretetével, amit „a Világ kegyetlen úrának” nevez:

„A törvénytelenések, rágalmazások, irigységek, tolvajlások, gyilkosságok, boszszuállások, elnyomattatások, igazságtalanságok, törvénytelen monopóliumok, (azaz valakinek mások tilalmával engedett szabadság), több számtalan nyomorúságok és szegénységek seregével egyetemben, mind ennek a fának szép gyümölcsei.” A világi törvényeket önmagukban nem találja elégségesnek, mert azok „tsak azt tiltják, hogy ne ártsunk, de ritkán kötelezik a jócselekedeteket.”

Sokan megbotránkozhattak Muratori azon kijelentésénél, hogy az ájtatosságnál, imádságnál, böjtölésnél misehallgatásnál sokkal fontosabb felebarátaink lelki és testi szükségleteiben való segítség. A barokk pompa világában szokatlan óhaj volt

²¹ MURATORI: *i. m.* Előljáró beszéd.

az is, hogy a templomok szükségtelen díszei és a nekik juttatott ajándékok helyett a szegények megsegítését tartsuk előbbrevalónak: „Igen, méltó és érdemes a jámbor és hasznos papoknak adakozni, de nem a gazdagokat még inkább segíteni.”

Muratori műveinek – és köztük természetesen a hazai kiadásoknak – sokkal nagyobb hatása volt, mint azt eddig feltételezték. Nem csak „Barkóczytól Pyrkerig” és „Gálfalvi Ozditól a veszélyes prédikációkat tartó Verseggyig”,²² hanem sokkal szélesebb körben hatott. Többek között a magyar felvilágosodás nagy írójára, Bessenyei Györgyre és a piarista Révai Miklósról is. De a nagy olasz tudós műveinek népszerűsége és elterjedtsége a 18. század hatvanas éveitől a nyolcvanas évekig az egyházi szemináriumok és főiskolák hallgatói és tanárai körében, valamint gazdag jelenléte a korabeli hazai nagy könyvgyűjteményekben is arra vall, hogy Muratori munkássága viszonylag széles körben volt ismeretes.

3.

Muratori-művek a „liber graduális”-ok között

Muratori hazai ismertségének feltérképezése szempontjából nem elhanyagolható jelenség az sem, hogy a 18. századnak főként a hatvanas-hetvenes éveiben mily gyakran szerepeltek a magyarországi püspöki szemináriumok, egyetemek, akadémiák és szerzetesrendek ún. „liber graduális”-ai között Muratori művek. E sajátos kiadvány-típus egy terjesztésre vagy ajándékozásra szánt műből és a professzor előadásának téziseiből állt; a nyilvános viták alkalmából, a különböző tudományos fokozatok elnyerésére írt téziseket rendszerint hozzákötötték az illető könyvhöz.²³ Az alábbiakban közöljük az Országos Széchényi Könyvtár régi, ún. „müncheni”-katalógusa alapján e gyűjteménybe került ezen munkák leírását, a vizsgák helyének, elnökeinek és a graduátusok nevének felsorolásával.

1. *De recta hominis christiani devotione.* Buda, 1756.

A pálosok által közzétett első hazai Muratori kiadás a megjelenése után nyomban felbukkant a liber graduálisok között:

1. Buda, 1756:

Praesides: Josephus Vincze

Graduati: Michael Bollen, Franciscus Gaál

2. *Basilica Quinque-Ecclesiensis,* 1761:

Praesides: Kertiza [Máté Ferenc]

Nunkovits György

Graduati: Nunkovits [János], Gyurits [Mátyás]

Az előbbi mű magyar nyelvű kiadása is megtalálható volt már a kiadás évétől kezdve több szerzetesrend és püspöki szeminárium liber graduálisai között.

²² SZAUDER: *i. h.*

²³ *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. V. Pótlások.* Szerk. KOMIÁTHY Miklósné. Bp. 1971. 7.

II. *A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról. Eger, 1763.*

1. *Convictus Aradiensis, Arad, 1763.*
Praeses: Szabó Anzelm
Graduati: Somodi Elek, Ollé Henrik
2. *Convictus Aradiensis, Arad, 1764.*
Praeses: Szabó Anzelm
Graduati: Fodor Döme, Kozma Irenaeus
3. *Monasterium Ord. S. Pauli de Pest, Pest, 1768.*
Praeses: Billisics Márton
Graduatus: Bálintffy Ágoston
4. *Schola Episcopati Agriensis*
Praesid: Szuhányi György
Graduatus: Mátyás János

A caritas-ról szóló mű latin nyelvű kiadásának ilyen jellegű felhasználásáról csak a hetvenes évek elejéről vannak adatok; mindkettő a nagyszombati egyetemről. A mű magyar fordításának hasonló alkalmazásáról viszont nincs tudomásunk.

III. *De charitate Christiana. Strigonii, 1763.*

1. *Universitas Tyrnaviensis, Nagyszombat, 1770.*
Praesid: Csapodi Lajos, Kenyeres József
Graduatus: Koczmár György
2. *Universitas Tyrnaviensis, Nagyszombat, 1770.*
Praesid: Csapodi Lajos, Kenyeres József
Graduatus: Kaszaniczki Ádám

A hazai liber graduálisok között szerepelnek olyan Muratori-kiadások is, amelyek nem jelentek meg magyarországi kiadásban. Ilyen volt a XIV. Benedek pápa levelezéséről szóló latin nyelvű apologetikus mű:

IV. *De naevis in religionem incurrentibus, sive apologia epistolae a Sanctissimo D. N. Benedicto XIV. Pontifice Maximo ad episcopum augustanum scriptae. Venetiis, 1760.*

1. *Seminarium Quinque-Ecclesiensis, Pécs é. n.*
Praesides: Kertiza Máté Ferenc
Nunkovits György
Graduatus: Perich János

A másik nem hazai kiadású Muratori-mű szintén a pécsi szeminárium vizsgáin szerepelt liber graduálisként:

V. *Vita humilis servi Dei Benedicti Jacobini propositi Varallensis. Venetiis, 1753.*

1. *Seminarium Quinque-Ecclesiensis, Pécs 1773.*
Praesides: Paulus Niczky
Graduatus: Antonius Kiss

E nyilván csak töredékes összeállítás, amely az Országos Széchényi Könyvtárba bekerült liber gradualisok alapján készült, Muratori munkáinak hazai elterjedtségén kívül azt is jelzi, hogy e divat az ötvenes évek derekától a hetvenes évekig tartott. Vagyis II. József trónralépéséig, aki a reformkatolicizmus eszméinek egy részét igyekezett beépíteni egyházpolitikájába. E joze-finista egyházpolitika azonban mégis sokkal inkább alapult a gallikanizmus államegyházi gyakorlatán és a Port Royal janzenista elvein mint Muratorinak az egyház alapvető tanítását és a pápát sohasem támadó, belső egyházi reformeszméin. Mivel ezen irányzatok nem csak eltéréseket tartalmaznak, hanem részben hasonlítanak is egymáshoz, sőt átfedések is voltak közöttük, a barokk katolicizmus hívei tudatosan vagy kellő distinkció hiányában, de öszszemosták ezen irányzatokat és Muratorit is felelőssé tették II. József állam-egyházi reformjaiért és a szerzetesrendek felszámolásáért. Műveinek az 1780-as évektől bekövetkezett háttérbe szorulása bizonyára ezzel függött össze.

Addig viszont mintegy negyedszázadon keresztül a teológusok körében nem kis népszerűségnek örvendtek a hazai és a külföldi Muratori-kiadások. Erre vall, hogy a nagyszombati egyetemen, a pécsi és az egri egyházmegyei szemináriumban valamint a pesti pálosok és az aradi piaristák körében folytatott vizsgák keretében egyaránt gyakran szerepeltek az ajándékozásra szánt liber gradualisok között az olasz egyházi reformer munkái.

4.

Muratori munkái könyvgyűjteményeinkben

A kiadásokon és a liber gradualisokon kívül mi sem mutatja jobban Antonio Muratori magyarországi ismertségét, mint műveinek jelenléte a korabeli nagy könyvgyűjteményekben. A korabeli könyvtári katalógusok bizonyítják, hogy a neves szerzőnek milyen sok munkája volt megtalálható a nagyobb egyházi és magánkönyvtárakban. Anélkül, hogy a korabeli nyomtatott és cédulakatalógusokat teljes egészében feldolgoztuk volna – noha ez csak megerősíthetné Muratori munkáinak hazai elterjedtségéről vallott nézetünket – elegendőnek látszik ezúttal csak néhány nagyobb gyűjteményre hivatkozni. Így pl. a református Ráday Gedeon könyvtárában nem kevesebb mint 13 műve volt meg, összesen 47 kötetben.²⁴ Közöttük volt Muratori első nagyobb méretű tudományos munkája, a négy kötetes *Anecdota latina, quae ex Ambrosionae bibliothecae codicibus nunc primum eruit, notis ac disquisitionibus auget L. A. Muratori*. (Milano, 1697–1713), amely Augustinus kortársának, nohai Szt. Pálnak a kiadatlan költeményeit tartalmazta. Megvolt a gyűjteményben Muratori többi híres forrás-gyűjteménye is, így pl. az 500 és 1500 között élt olasz írók életrajzi lexikona is,

²⁴ A Ráday Könyvtár cédulakatalógusa alapján.

a *Rerum italicarum scriptores ab anno aerae christianae 500 ad annum 1500. Tom 1–25.* (Milano, 1723–1751.) (E sorozat beszerzési körülményeit is ismerjük: 1762-ben Nagy Sámuel egy könyvaukción vásárolta meg Ráday számára.)²⁵ Továbbá az olasz középkori régiségeket hat kötetben feltáró nagy forrásgyűjtemény, az *Antiquitates Italicae medii aevi sive dissertationes de moribus, religione, regimine magistratibus, legibus, studiis literarum, artibus, lingua, militia, nummis, principibus, libertate, servitute, foederibus, aliisque faciem et mores italici populi referentibus post declinationem romani imperii ad annum usque MD: 1–6. tom.* Milano, 1738–1742.

A vallási művek közül szerepelt a könyvtárban Muratorinak az ünnepek számának csökkentését szorgalmazó munkája, a *Raccolta di scritture concernanti la diminuzione delle feste di precetto.* Lucca, 1748. De megvolt Ráday tulajdonában az olasz szerzőnek még több olyan könyve is, amelyekben a katolikus egyház belső viszonyait bírálta, fellépett a laikus tudósok „nagykorúságá”-nak elismerése érdekében, elítélte a könyvcenzúrát, a barokkos ájtatossági formákat, a szentek kultuszának és a Mária-tiszteletnek a kinövéseit és határozottan szétválasztotta a dogmákat és az egyház egyéb tanítását. Ilyen tárgyú volt a *De ingeniorum moderatione in religionis negotio, ubi quae iura, quae frena futura sint homini christiano in inquirenda et tradenda veritate, ostenditur...* Venezia, 1741.

Ugyancsak szerepelt Ráday könyvtárában Muratori hasonló témájú munkája is, amelyben a tradicionális felfogással szemben elítélte és babonának nyilvánította az ún. vérrel megpecsételt fogadalmat, amelyet minden akadémiai fokozat elnyerésénél a jelöltnek le kellett tennie, Szűz Mária szeplőtlen fogantatása dogmájának elfogadásáról: *De supersitione vitanda, sive censura voti sanguinari, in honorem immaculatae conceptionis deiparae emissi...* (Milano, 1742 és 1762.), és az ehhez írt későbbi toldalékok: *Epistolae sive Appendix ad librum Antonii Lampridii „De superstitione vitanda”, ubi votum sanguinarum recte oppugnatum, male propugnatum ostenditur.* Milano, 1743, 1763.

Muratori legelterjedtebb művei, amelyeket számos nyelvre lefordítottak, szintén megvoltak Ráday Gedeon könyvtárában. A híres *Della carità cristiana...* (Modena, 1729.) c. művének az a latin nyelvű fordítása szerepelt a gyűjteményben, amely 1763-ban Esztergomban jelent meg a pálosok közreműködésével Andreas Fridericus Schupanzigh fordításában: *De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis.* Strigonii, 1763. (Érdekes, hogy a mű 1776-ban Bécsben kiadott magyar nyelvű változata viszont nem szerepelt a gyűjteményben.)

A másik nagyjelentőségű Muratori-mű, amely a keresztény ájtatosságról szól, (*Della regolata divozione dei christiani.* Venezia, 1747.) szintén latin nyelven volt meg: *De recta hominis christiani devotione opus Lamindi Pritanii ...* Wien, 1774. (E műnek, mint láttuk, volt magyar nyelvű kiadása, amely Egerben 1763-ban és 1776-ban jelent meg, de ez sem volt meg Rádaynál.)

²⁵ SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday-könyvtár.* Bp. 1992. 121, 167.

Muratori legjelentősebb műveinek megléte a Ráday Gyűjteményben – ismerve azt, hogy e könyvtár egyszersmind fontos kulturális központ is volt – azt mutatja, hogy a gyűjteményét számos korabeli magyar író (pl. Kazinczy, Batsányi, Révai) és értelmiségi előtt is megnyitó főur ahhoz is hozzájárult, hogy az olasz tudós műveinek ismerete szélesebb körben is elterjedjen.

A kutatás előtt megnyíló 18. századi magyángyűjtemények sorában a legjelentősebb Széchényi Ferenc hungarika könyvtára volt. A nemzeti könyvtár céljaira felajánlott gyűjtemény legelső katalógusai tanúsága szerint – Muratorinak a magyar fordításban megjelent illetve a Magyarország területén latin nyelven kiadott művei voltak meg a könyvtárban. Az 1799-i soproni katalógus²⁶ a *Della regolata divozione* 1763-i egri magyar nyelvű fordítását tartalmazta.

Az 1803-ban Pozsonyban kiadott újabb katalógusban, amely már a nemzeti könyvtár katalógusa címen jelent meg, (*Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae Tom. I. Supplementa I. A–Z.*), megtalálható már Muratori másik főművének, a *Della carità cristiana* 1763. évi pozsonyi latin nyelvű kiadása is: *De charitate christiana prout fertur in proximum tractatus moralis ex Italico sermone in Latinum versus* ab. And. Fried. Schupanzigh. Strigonii, 1763. (390.)

És természetesen megvolt – a nemzeti könyvtár gyűjtőkörének megfelelően – az előbbi mű magyar fordítása is, amely 1776-ban jelent meg Bécsben Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában: *A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz Magyarázattya*. Fordította Gálfalvi Ozdi Ferenc, az erd. udv. Cancellár. protocollistája. Béts, 1776. (390.)

Az OSzK-ban jelenleg jóval több Muratori-mű 18. századi kiadása található. Ezek jó része bizonyára már a századforduló táján kerülhetett a gyűjteménybe, részben az ún. „liber graduálisok” részeként, amelyek azután ajándék vagy hagyaték formában jutottak el a könyvtárhoz.

Az olasz egyházi reformer művei más könyvtárakba is bekerültek. Teleki Sámuel gróf, aki Marosvásárhelyen 1802-ben, tehát nagyjából Széchényi Ferenc gróffal egyidőben nyitotta meg gazdag gyűjteményét a nyilvánosság előtt, katalógusának tanúsága szerint szintén számos kötet Muratori-művel rendelkezett.²⁷ Megvolt könyvtárában az olasz szerző egyik legrégebb tudományos munkájának legelső kiadása az *Anecdota graeca*, quae ex mss. codicibus nunc primum eruit, latio donat, notis et disquisitionibus auget L. A. Muratori, Padua, 1709. Miként Rádaynál, megvolt a Teleki-tékában is a régi olasz írók 25 kötetes életrajzi lexikona: *Rerum italicarum scriptores...* Milano, 1729–1751. Hasonlóképpen szerepelt a gyűjteményben Itália nagy, 6 kötetes középkori forrás-gyűjteménye is; az *Antiquitates Italicae mediū aevi...* Milano, 1738–1742. 1–6 tom., valamint a *Novus thesaurus veterum inscriptionum* 1–6 tom. Mediolani, 1739–1743. című hatkötetes forrás-gyűjtemény.

²⁶ *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi*. Tom. II. Pars 2. Sopronii, 1799.

²⁷ *Bibliotheca Samuelis S. R. Com. Teleki de Szék*. Pars I. Vienna, 1796.

A forrásgyűjtemények és a kézikönyvek sorát Muratori: *Annali d'Italia dal principio dell'era cristiana...* c. művének német fordítása zárta le: *Geschichte von Italien nach Ordnung der Jahre vom Anfange der christlichen Zeitrechnung...* Bd. 1–4. Leipzig, 1745.

Végül megvolt a Teleki-gyűjteményben Muratorinak egy posztumusz műve is, amely a szerzetesek képzésével kapcsolatos javaslatait tartalmazta: *Epistola paraenetica ad superiores religiosorum, eorumque professores et lectores pro emendatione studiorum monasticorum*. Vindobonae, 1765.

Vagyis Teleki Sámuel gyűjteményének gyarapítója elsősorban Muratori nagy forrásgyűjteményeinek a beszerzésére törekedett, ellentétben Rádayval, aki ezek mellett súlyt helyezett a leghíresebb egyházi reformtörekvéseit is tartalmazó munkák megszerzésére is.

Folytathatnánk – ha teljességre kívánnánk törekedni – a 18. századi nagy hazai könyvtárakban található Muratori-művek számbavételét. Az Akadémiai Könyvtárban – amelynek eredete, mint ismeretes, szintén a 18. századra nyúlik vissza – bőven található az olasz tudós különböző kiadású, köztük magyar nyelven megjelent munkái. Jelenleg 14 Muratori-mű található a gyűjteményben a 18. század második feléből. De az Egyetemi Könyvtárban is gazdagon vannak képviselve az olasz egyházi reformer művei. Ez annál is inkább érthető, hiszen a II. József által feloszlott szerzetesrendek könyvállománya is jórészt ide került. A magyarországi egyházmegyei és püspöki, de a megmaradt szerzetesi könyvtárak is – miként katalógusaik is bizonyítják – gazdagok voltak Muratori-művekben. Ennek részletes feltérképezésére a tervezett nagyszabású egyháztörténeti kutatások során bizonyára sor kerül.

5.

Muratoriról Bél Mátyás még a neves olasz tudós életében, 1745-ben nem csak tudomást szerzett, hanem a magyarországi kutatás elé példaképül is állította tudományszervező munkáját és nagyszabású gyűjteményes munkáit, amikkel – miként írta – méltán „gloriatür Italia”.²⁸ Az ötvenes évektől kezdve azután – mint láttuk – a pálosok kezdeményezése után a reformok irányában akkor még nyitottabb főpapok támogatásával a legnépszerűbb munkái hazánkban is megjelentek. Az olasz tudós többi műve is ismert és népszerű lehetett az egyháziak körében: ezt bizonyították a papi szemináriumok vizsgáin szereplő ajándék könyvek között található Muratori-művek. Ugyanerre vall az olasz szerzőnek az egyházi könyvtárakban található nagyszámú könyve is, amelyek közül nagyon

²⁸ „...Profecto enim facile fuerit, ex editis partim, partim ineditis adhuc Scriptoribus, in primis, si plures Viri eruditi, et rerum et linguarum Hungariae, experientes ac probe gnari, in laborum societatem coiverint, collectionem istius modi, vel ipsi Muratorianae, qua iure quodam suo, gloriatür Italia, aemulam, concinnare.” – SCHWANDTNER, Johann G. v.: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Bécs, 1746. I. 1. XVIII.

sok megvolt főúri könyvtárainkban is, tekintet nélkül a könyvtártulajdonos felekezeti hovatartozására.

Mindez alátámasztja, hogy a korabeli írók, szerzetesek és más értelmiségiek hozzájuthattak Muratori munkáihoz, amelyeket részben magyarul, latinul és más nyelveken olvashattak és gondolatait, reformeszméit magukévá teheték. Muratori ugyan a kereszténység alapelveit, a felebaráti szeretetet, a külsőségek helyett egy elmélyült, de a tevékeny, jócselekedetek elsőbbségére épülő vallásosságot hirdetett, amelynek tengelyébe a Főparancsolatot és az Evangéliumot állította, mégis számos olyan eszmét is hirdetett, amelyek hasonlítottak a felvilágosultak – különösen az általa tanulmányozott Descartes, Locke, Grotius, Hobbes és Pufendorf eszméihez; az utóbbiak esetében főként a természetjog egyetemes érvényesítésével. Ez magyarázza meg, hogy a hazai barokk korszak végén, az új eszmék iránt tájékozódó magyar egyházi és világi értelmiség egyes képviselői oly szívesen fogadták a hagyományokból táplálkozó de az új, felvilágosult eszmék iránt is nyitott Muratori gondolatait, amelyek – éppen a tolerancia hangsúlyozása miatt – rokonszenvesek lehettek valamennyi felekezet követője számára.

GYÖRGY KÓKAY

Muratori et la Hongrie

La diffusion des oeuvres de Muratori en Hongrie au XVIIIe siècle

La recherche scientifique italienne et récemment la recherche allemande aussi s'occupèrent d'une manière approfondie de Lodovico Antonio Muratori, fondateur du catholicisme réformé italien et savant éminent de son époque. En Hongrie, bien que son influence fût considérable sur la vie spirituelle et ecclésiastique à la fin du XVIIIe siècle, on ne s'occupa de lui que sporadiquement. L'auteur de la présente étude qui s'occupe de l'influence de Muratori en Hongrie au XVIIIe siècle, rend compte, dans le cadre de cette étude, surtout des éditions contemporaines de Muratori de langue hongroise et de langue latine publiées en Hongrie, et il analyse l'arrière-plan de la publication de ces oeuvres. Les oeuvres de Muratori étaient très répandues en Hongrie aux années 60 et 70 du XVIIIe siècle. Les preuves en sont les publications en grand nombre de Muratori dans le cadre des soidisants „libri graduales” qui furent donnés en cadeau à l'occasion des examens d'université et de séminaire ecclésiastique. A la suite, l'étude démontre que maints ouvrages de ce savant illustre étaient trouvables au XVIIIe siècle dans le stock des grandes collections de livres séculaires et ecclésiastiques du pays. Le culte de Muratori déclinait en Hongrie par suite de la politique ecclésiastique de l'empereur Joseph II qui visait à créer l'Église-État. Les chefs de l'Église et les conservateurs ultra firent responsable Muratori – d'ailleurs sans fondement – pour la politique gallicaniste du souverain. En effet, les réformes de Muratori coïncidaient, comme cela fut reconnu plus tard même par le pape Benoît XIV, avec les principes fondamentaux de la foi catholique et avec l'enseignement de l'Évangile.